

interpretatie

Tijdschrift voor bijbelse theologie

De preek als
nieuwe tekst

Lilith bedankt voor het paradijs

Niets nieuws onder de zon, of toch?

In de
zon

jaargang 20 | mei 2012

Na regen komt zonneschijn, Martin Parr

Fotograaf

Lukas Göbel

Lukas Göbel is geboren en getogen in Amsterdam en verknocht aan zijn stad. Maar hij is ook een man van de wereld, vooral van de wereld die heel gewoon is en juist daarom zo bijzonder. Gewoon: een vrouw als Ruth met een kip op Sumatra. Gewoon: twee mensen in het morgenlicht in Chinatown, San Francisco. Gewoon: zijn nichtje Rosa in de zon op de cover. Gewoon: één foto en twee handen, maar wel uit voormalig Joegoslavië, om de doden niet te vergeten. Gewoon: achter op de fiets door Amsterdam snaphots maken. Gewoon: Delfzijl. Het gewone is niet zo banaal als wij denken, het alledaagse kan bijzonder zijn. Dat is kort en goed de missie van Göbel, dat is voor mij de kracht van zijn oeuvre. Hij ziet, hij schiet wat wij niet zien, niet meer vastleggen. Zijn

lens openbaart ons bestaan, in zijn dagelijkse gewoonheid. Lukas' inspiratiebron: Martin Parr, Brits fotograaf en de grootmeester van de ironie, het volkse, de samenleving van de overconsumptie en het absurde. Wie Göbel wil leren kennen leze en bekijk *Interpretatie*. Wie Parr wil leren kennen kan nog tot zondag 16 september in het Gemeentemuseum van Helmond terecht. Delfzijl en Helmond, Göbel en Parr, van harte aanbevolen.

Herman Heijn

Illustratie omslag: meisje in de zon

Lukas Göbel (1971) behoort tot de beste documentairefotografen van Nederland. Hij studeerde aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Hij heeft verschillende solo- en groepsexposities op zijn naam staan, onder andere in Haarlem, Naarden, Amsterdam, Londen en Den Haag.

Regelmatig zijn zijn foto's te zien in kranten en tijdschriften, bijvoorbeeld in *de Volkskrant*, het *Volkskrant Magazine*, *HP/De Tijd*, *Der Spiegel*, *Vrij Nederland*, *Carp*, *Man* en *Marie Claire*.

Daarnaast krijgt Göbel opdrachten van onder andere het Koninklijk Concertgebouw, Nuon, Ben, Vodafone, Campina, ABN AMRO en... de Doopsgezinde Zending.

Van de redactie

Hij verwarmt ons hart en verschroeit de aarde, hij stemt ons vrolijk en maakt ons gek, hij wordt figuurlijk aanbeden en in sommige tradities ook letterlijk, hij kan koninklijk stralen en zich broeierig in nevelen hullen. Water is de vrouwelijke levensbron, de zon is de mannelijke verwekker – water en vuur, leven en licht.

Of is dat te veel goddelijke eer voor die kosmische gloeilamp, de loopjongen die pas sinds de vierde scheppingsdag het licht mag dragen dat de Eeuwige volgens Genesis 1 al drie dagen eerder tot bestaan had geroepen?

In dit nummer van *Interpretatie* gaat het niet over mooi weer. Wel over de zon in het wereldbeeld van oud-Israël en in het antieke wereldbeeld van Egypte, en over 'licht' als bijbels begrip. Ook over de stilstaande zon in het proza van Jozua en over de eeuwig weerkerende zon in de poëzie van Prediker.

Buiten het thema is er een verhaal over Lilith, volgens

een joodse traditie de eerdere of andere partner van Adam. Verder een bespreking van de dissertatie van Harm-Jan Inkelaar, *Conflict on Wisdom*, over 1 Korintiërs 1-4. Voor volgers van het oecumenisch leesrooster is er een artikel over de kernthematiek van de feestrol Ruth. Voor kerkgangers is er een stuk dat de sprong van bijbeltekst naar toepassing in preken probeert te volgen.

De redactie wenst de lezers een zonnige zomer toe en veel leesgenot, zelfs als het mocht regenen...

In de zon

In dit nummer

4 Een eindeloze zon-dag

De stilstaande zon in Jozua 10
Marieke den Braber

8 Helios in de synagoge

Afbeeldingen van zon en zodiak in synagogen
Albert Ringer

12 Bijbels grondwoord: Licht dat ons aanstoot in de morgen

Piet Schelling

14 Land van licht

Hildo van Es

20 Lilith

Henk Abma

26 Zeven werken van barmhartigheid

Augustinus aan het woord
Gerben Zweers

30 'Misschien'

Een eenvoudig bijwoord als theologische blikopener
Joep Dubbink

34 Leesrooster: De krachten gebundeld

Opbouw, motiefwoorden en theologie van het boek Ruth
Nico Riemersma

38 Kroniek: De zon gaat op en onder

Kees Posthumus

41 Keuzes tussen tekst en toepassing

Ciska Stark

En verder

2 Over de fotograaf

7 Signalement

19 Cultuur

Niets is zonder waarde

24 Over het beeld

28 Proefschrift

Peter-Ben Smit bespreekt het proefschrift van Harm-Jan Inkelaar

44 Recensies

47 Colofon en vooruitblik

48 Debat

God geneest

Een eindeloze zon-dag

De stilstaande zon in Jozua 10

Het is een stoere afbeelding. Ik zie een krijgsheer, zeker twee keer zo groot als de soldaten waar hij voor staat. Hij heeft een prachtig harnas aan. Zijn hand wijst naar een enorme zon. De maan staat achter hem. En voor hem liggen kleine vijandjes, verslagen op het veld.

In de Nieuwe Amstelstraat in Amsterdam tref je een gevelsteen met deze afbeelding aan. Het is een verbeelding van Jozua 10:13:

En de zon stond stil
en de maan bleef staan,
tot Israël zijn vijanden had afgestraft.
Dit staat opgetekend in het Boek van de Oprechte.
De zon bleef een volle dag boven aan de hemel staan
voordat ze onderging.

Het vers verhaalt van een eindeloze zon-dag bij Gibeon, waar Jozua als bondgenoot van Gibeon strijd levert met hun vijanden. Wijsheid van Jezus Sirach 46:4 en Josephus *Antiquitates Judaicae* V, 16 benadrukken de lengte van de strijd, die door deze stilstaande zon twee daglengtes duurde op een dag. Wetenschappelijk stuit je bij Jozua 10:13 wel op een probleem: een zon die blijft stilstaan past alleen in een ptolemeïsch wereldbeeld waarin de aarde het middelpunt van het heelal is. Copernicus heeft definitief ons wereldbeeld veranderd. Het afdoen als 'zo machtig is God nu eenmaal dat hij de zon, de maan en de wereld kan stilzetten, dat zullen we toch niet snappen', is mij te simpel. Ook Amerikaanse astronomen die menen te kunnen aantonen dat er in Jozua's tijd ooit een dag zo lang als twee dagen heeft bestaan, volg ik niet. Zij rekenen ermee dat dit verslag een letterlijke weergave is van een gebeurtenis uit het tweede millennium voor Christus en baseren daarop hun berekeningen, waar ik denk dat het een literaire weergave is uit de tijd van de ballingschap. In dit artikel wil ik de stilstaande zon bij Gibeon eens goed bekijken en zoek ik naar een lezing die ook voor ons post-Copernicaanse wereldbeeld iets te zeggen heeft.

Gehoorzaam

De maker van die mooie gevelsteen in Amsterdam heeft onder de afbeelding geschreven: Die Gode gehoorsaamt, gehoorsaamen d'elementen. Zijn uitleg van Jozua 10:13 is hel-

der: Jozua gehoorzaamt God, en daarom gehoorzamen de zon, de maan en niet te vergeten de hagel (10:11) Jozua. Gehoorzaamheid aan God en zijn voorschriften is volgens mij het centrale thema van Jozua, en dan met name in Jozua 1-12. De besnijdenis van de mannen in Jozua 5 is een fysieke uiting van die gehoorzaamheid. In Jozua 6 is gehoorzaamheid het instrument om Jericho in te nemen. Het contrast tussen Rachab en Achan zet de rol van gehoorzaamheid nog eens op scherp: Rachab hoort naar de daden van God (Jozua 2) en krijgt daarom een plek in het volk Israël (Jozua 6:25). Achan daarentegen is, wanneer hij neemt van het bangoed van Jericho, ongehoorzaam aan Gods voorschriften en verliest daarvoor zijn plek te midden van Israël (Jozua 7:25). Als het volk door de steniging van Achan het ongehoorzame element verwijderd heeft uit zijn midden, resulteert dat onmiddellijk in een succesvolle overwinning van Ai. De centrale rol van gehoorzaamheid zet zich voort in Jozua 9, waar de Gibeonieten slim gebruikmaken van hun kennis van Israëls verdragen. Omdat hun woonplaats maar een paar kilometer van het kamp van Israël af ligt, weten ze dat ze het gevaar lopen oververd te worden. Daarom doen ze zich met versleten kleren en oud brood voor als een volk dat ver weg woont. Met zo'n volk mocht Israël immers vrede sluiten. Israël sluit inderdaad een verbond met de Gibeonieten, maar komt er ook al snel achter dat ze bedrogen zijn. Gehoorzaam aan hun eigen woord houden ze echter het verbond met de Gibeonieten in stand.

Bondgenoot

Dan volgt Jozua 10. De Gibeonieten hebben door een verbond te sluiten met Israël zich de vijandschap van hun eigen buurvölkeren op de hals gehaald. Voor hen was Gibeon een potentiële bondgenoot, en is Israël een vijand. Gibeon heeft die kaders nu doorbroken en kan daarom een aanval tegemoetzien. Koning Adonisedek van Jeruzalem verzamelt daartoe nog vier Amoritische koningen om zich heen. In Gibeon voelen ze de dreiging en roepen ze Jozua te hulp. En hij komt, als een echte bondgenoot, met zijn manschappen vanuit Gilgal naar Gibeon toe. In 10:8 staat dat God aangeeft dat Jozua niets te vrezen heeft, en dat de overwinning zeker is. God is dus op de hoogte van Jozua's beslissingen, en stuurt hem in zekere zin zelfs op pad. Jozua verrast de vijanden van Gibeon, en God zaait paniek onder hen (10:10). Jozua achtervolgt ze van Gibeon via Bet-Choron naar Azeka en Makkeda. Hagel doodt de vijanden die proberen te vluchten. In vers 12 blijkt

Gehoorzaamheid
aan God en zijn
voorschriften is het
centrale thema van
Jozua

Beiroet, 2000

dat dit geweld niet zomaar is gebeurd, maar een verhooring is van een gebed dat Jozua heeft gebeden: 'Zon, sta stil boven Gibeon, maan, blijf staan boven de vlakte van Ajjalon.' Het wordt gevolgd door het hierboven geciteerde vers 13 over de daadwerkelijke stilstand van deze hemellichamen.

De schrijver van Jozua benadrukt het bijzondere karakter van dit gebeuren als hij in 10:14 schrijft dat het 'voor noch na die dag' is voorgekomen en dat het de enige keer was dat God op deze wijze een gebed verhoorde, 'maar de Heer streed dan ook voor Israël' (10:14). Jozua keert hierna terug naar het kamp Gilgal. In het vervolg van het verhaal, dat ik hier niet zal bespreken, wordt verteld over het lot van de vijf gevluichte koningen. De zon komt nog eenmaal ter sprake als in 10:27 de inmiddels gedode Amoritische koningen in de grot worden geworpen waar ze zich hadden verscholen, 'bij zonsondergang'. Het werk is gedaan, de zon kan dus ondergaan.

Standplaats

Voor de lezer van Jozua die de gebeurtenissen nauwkeurig wil intekenen op de landkaart en wil plaatsen in de tijd, biedt de tekst nogal wat uitdagingen. Een ervan is de locatie van de verteller van de strijd rond Gibeon. Deze moet zich ergens tussen Gibeon, waar de zon stilstaat, en Ajjalon, waar de maan stilstaat, bevinden. Hij moet immers beide kunnen zien. Het lijkt waarschijnlijk om te veronderstellen dat hij dus in Beth-Horon staat, zoals ook in 10:10-11 wordt gesuggereerd. Dan nog is het duidelijk een literair standpunt, doordat staand op de grond de verteller onmogelijk alles gezien kan hebben wat hij beschrijft. Omdat zon en maan nog te zien zijn in 10:12, lijkt het tijdstip van de strijd in de morgen te liggen. Dat is niet helemaal gelijk aan wat in het laatste deel van 10:13 gesuggereerd wordt: 'de zon bleef een volle dag boven aan de hemel staan'; dit duidt namelijk echt op het

middaguur. De maan is hier uit beeld verdwenen. Maar hoe het ook zij, het lijkt erop dat voor de verteller de zon ergens voor de middag aan de hemel is blijven staan, nadat Jozua in de nacht de vijanden van de Gibeonieten had aangevallen. Als de zon daadwerkelijk pas in 10:27 ondergaat, hebben Jozua en zijn mannen binnen een etmaal enkele tientallen kilometers

Beiroet, 2000

afgelegd en bovendien ook nog hevige strijd geleverd. Voor wie de kaart van Israël ernaast legt, zal duidelijk worden dat deze dagmars via een hoogst inefficiënte route gelopen is. Het lijkt dus zeer terecht om de vraag te stellen: wat gebeurt er eigenlijk in dit verhaal? En, meer nog: wat wil het eigenlijk zeggen dat die zon stilstaat?

Meteorieten

Het stilstaan van de zon wordt verteld met gebruik van het werkwoord *dmm*. Dit kun je op verschillende manieren vertalen. Ik begin met in mijn ogen de meest onlogische die ik tegenkwam: 'donker worden'. De mogelijke lezing van 10:12-13 wordt dan dat de zon 'donker werd' en de maan dus nog het enige licht was. Om deze vertaling te kunnen rechtvaardigen, moet je dan suggereren dat het in het betreffende duister van een maanverlichte nacht makkelijker was om aan te vallen. Deze vertaling kan ondersteund worden door het idee dat de hagelstenen (10:11) misschien wel meteorieten waren die het licht verduisterd hebben. De volgers van deze redenering

gaan echter voorbij aan de samenhang tussen het woord *dmm*, 'staan' voor de zon, en 'md, 'staan' voor de maan, wat een vertaling met 'stilstaan' veel logischer maakt dan 'donker worden'. De volgende drie opties besteden iets meer aandacht aan de combinatie *dmm* en 'md.

De tweede mogelijkheid is *dmm* vertalen met 'stil zijn'. Deze vertaling veronderstelt dat de zon een god was van wie een van de partijen een teken wilde krijgen. De zon 'zweeg' echter, en het teken bleef dus uit. Deze uitleg gaat alleen op als je veronderstelt dat de tegenpartij om een teken vroeg, en dat door het uitblijven ervan Israël kon winnen. Er is geen aanwijzing dat dit het geval is. Jozua 10:14 vertelt dat JHWH Jozua's gebed verhoorde en dus zegt dit vers tevens dat het gedrag van de zon het door Jozua gewenste gedrag was. Dat betekent dus dat een interpretatie waarbij de Amorieten of Jozua een teken van de zon vroegen, en dat deze zweeg, niet mogelijk is.

De derde uitleg ligt enigszins in het verlengde hiervan en ziet de zon als beschermgod: hier wordt het werkwoord *dmm* wel als 'stilstaan' vertaald, maar met het idee dat de zon bleef 'waken' over Gibeon en Israël. Een uitleg die opnieuw contrasteert met de eigenlijke God in het verhaal, die volgens de auteur van Jozua de overwinning geeft, JHWH (10:14).

De laatste mogelijkheid die ik vond, is de vertaling van *dmm* met 'zwijgen vanwege angst' zoals het ook in 2 Samuël 20:12 en Exodus 15:16 gebruikt wordt. Hier is het dan niet uit angst, maar uit respect voor de overwinning die JHWH zijn volk gaf dat de zon en maan zwegen als getuigen van God. Geen van de vier gepresenteerde alternatieven voor 'stilstaan' vind ik overtuigend. De eerste optie forceert een letterlijke lezing door een combinatie van natuurverschijnselen voor te stellen. De andere lezingen gaan uit van een goddelijke of aanzienlijke status van de zon en de maan, die in het verhaal ook nog een rol van betekenis speelt. De vierde optie, waar de zon en maan Gods getuigen zijn, komt nog het meest in de richting van de lezing die ik verkies. Het gaat in het boek Jozua namelijk juist steeds om de centrale rol van JHWH, zoals ook blijkt uit 10:14:

Het is voor noch na die dag voorgekomen dat de HEER op die manier gehoor gaf aan de bede van een mens, maar de HEER streed dan ook voor Israël.

Een blik in de *Umwelt* van Israël levert een andere mogelijkheid op hoe het verhaal te lezen. Ook in deze lezing speelt de goddelijke status van de zon en de maan een rol, maar is het juist de ontkenning van deze status door het verhaal zelf, die het zijn betekenis geeft.

De zon en de maan en andere hemellichamen waren voor de Israël omringende culturen goden. Onder anderen Hildo van Es gaat hier uitgebreid op in in zijn artikel in dit nummer van *Interpretatie*. Het verhaal van de stilstaande zon in Gibeon kan gelezen worden als een kritiek op dat wereldbeeld. Niet de zon en de maan met hun geprezen wetmatigheid van opgang en ondergang beslissen wat er gebeurt, maar JHWH. Als zon en maan, *dmm* en 'md, stilstaan en staan, valt de wereld niet stil. De zon en de maan worden in Jozua 10 van hun zogenaamde goddelijke meerwaarde ontdaan, en zijn weer gewoon instrumenten in de hand van JHWH, kandelaars aan zijn hemel (Gen. 1:14-15). Als de zon en de maan in één adem

worden genoemd, worden ze beschouwd als goden. Dat in de uitvoering van het verhaal de zon alleen nog genoemd wordt, is meteen een illustratie van hun gereduceerde positie tot enkel lichtdragers. Daar is de zon alleen genoeg voor; als die schijnt, dan is de maan niet meer nodig. Dit komt overeen met Psalm 104, waar wordt gezegd dat de zon 'de tijd van haar ondergang' kent (Ps. 104:19) en ook Job spreekt over JHWH's macht om de zon niet te laten opgaan in Job 9:7. Voor de schrijver van Jozua is het geen wonderlijk gegeven dat de zon stilstaat, daartoe was God immers in staat. Het lijkt erop dat hij meer verwonderd is dat het gebeurt door de opdracht van een mens, Jozua. Dit geeft aan dat Jozua niet zomaar een mens is, maar iemand die bij machte is om deze uitspraak te doen, en dan ook uitvoering ervan te ervaren. Binnen deze exegese past de Amsterdamse gevelsteen uit het begin van het artikel heel goed. De bede om de stilstaande zon (10:12) komt uit de mond van Jozua, maar de uitvoering komt van de hand van JHWH (10:14). Hiermee zijn alle verhoudingen ook weer duidelijk neergezet: de zon en de maan zijn ondergeschikt aan JHWH. Jozua kan bidden, maar JHWH voert uit en stuurt uiteindelijk zowel de hemellichamen als het volk Israël aan. Zoals zon en maan gehoorzamen, zo zal ook het volk moeten gehoorzamen wil het de belofte van het land blijven ontvangen. Die eindeloze zon-dag is geen beschrijving van een kosmisch wonder, maar een illustratie van wat er mogelijk is als

JHWH aan het roer is: dan hebben andere zogenaamde goden niets meer te zeggen en wordt vijanden hun plaats gewezen. Deze lezing van het verhaal geeft betekenis aan het verhaal zonder zich in allerlei astronomische bochten te hoeven wringen, of een goddelijke status van de hemellichamen te hoeven erkennen. De lezing doet mijns inziens recht aan de context van het boek Jozua en het Oude Testament, maar geeft mij als christelijk lezer ook de mogelijkheid om het verhaal te lezen als een prelude op die eindeloze zon-dag, met de Sol Invictus die ooit mag aanbreken.

Dr. Marieke E.J. den Braber is oudtestamenticus, predikant en voorzitter van de redactie van Interpretatie.

Literatuur

- T. Baarda, 'De zon, die stil stond...' *Regelrecht* 5/2 (1968), 33-49.
 David M. Howard Jr., *Joshua* (NAC 5), Nashville: Broadmann & Holman 1998.
 K. Lawson Younger Jr. 'The Rhetorical Structuring of the Joshua Conquest Narratives' in: Richard S. Hess, Gerald A. Klingbeil, Paul J. Ray Jr. (red.), *Critical Issues in Early Israelite History* (BBS 3), Winona Lake: Eisenbrauns 2008, 3-32.

Signalement

Leerboek interculturele theologie

Henning Wrogemann, *Interkulturelle Theologie und Hermeneutik. Grundfragen, aktuelle Beispiele, theoretische Perspektiven*

Een uitgebreid leer- en handboek, allereerst bedoeld voor studenten missiologie, maar zeker niet minder van waarde als buitengewoon helder algemeen overzicht van de ontwikkeling van christelijke presentie wereldwijd, met name buiten Europa. De vragen die globalisering oproept ook en vooral met betrekking tot het verstaan van de christelijke theologie worden breed aan de hand van heldere voorbeelden uiteengezet. Algemene termen worden uitgelegd, visies op wat cultuur is, wat intercultureel betekent, wat syncretisme is, wat er verstaan wordt in verschillende culturen onder identiteit etc. komen aan de orde. Door de vele voorbeelden uit vooral Afrika en Azië krijgt de diversiteit van de ontwikkelingen op missiologisch gebied veel aandacht. Op systematisch gebied wordt ingegaan op de betekenis en functie van bijvoorbeeld genezing, bevrijding en verzoening in verschillende contex-

ten. Een zeer uitgebreide literatuurlijst en een naam- en zaakregister completeren deze uitgave.

Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus 2012. 416 pag., € 30,90. ISBN 978 3 579 08141 0

Vitalisering van de kerk

Staf Helleman, Jan van den Eijnden, Piet Rentinck (red.), *Een katholieke Kerk met toekomst*

Een feestbundel, 'gewijd aan ideeën voor een vitale Rooms-Katholieke Kerk', ter gelegenheid van het emeritaat van Jozef Wissink, hoogleraar praktische theologie aan de Universiteit van Tilburg. Waar de kerk zich in een tijd van crisis bevindt, zowel op theologisch als pastoraal terrein, is discussie op visies op de toekomst van groot belang. Deze bundel wil daaraan een bijdrage leveren. Zo pleit Gerard de Korte in het openingsartikel voor een 'gastvrije orthodoxie'. De overige dertien bijdragen gaan over de diaconie, theologie en spiritualiteit. Vijf artikelen gaan in engere zin over het functioneren van de kerk als instituut, beweging en gemeenschap. Er is een bijdrage van protestant-

sen huize: 'Consecratie of epiclese?' door Gerrit Immink. Adelbert Denaux waagt zich ten slotte aan de vraag naar 'Gezag en gezagsuitoefening in een vitale Kerk'. De bundel wordt afgesloten met een publicatielijst van Jozef Wissink.
Bergambacht: Uitgeverij 2vm 2012. 212 pag., € 21,50. ISBN 978 94 90393 17 5

Ouverture van de filosofie

Peter Henk Steenhuis, Theo de Boer, *Denken over dichten*

Het boek *Denken over dichten* was genomineerd voor de Socrates Wisselbeker 2012 (op de shortlist van vijf). Het is een bundeling van gesprekken van Peter-Henk Steenhuis en Theo de Boer over poëzie. Zij beschouwen in vragen-antwoordvorm moderne en klassieke gedichten overal vandaan. Op www.interpretatie.nl vindt u een bespreking van deze bundel door Henk Abma. Zie hoe filosofie en poëzie elkaar raken, laat uw denkvermogen geprikkeld worden en scherp uw poëtische voelhorens aan!
Rotterdam: Lemniscaat 2011, 261 pag., € 34,50. ISBN 978 90 477035 56